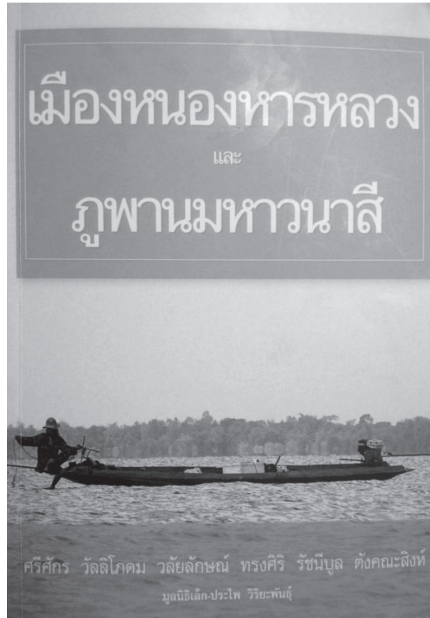

แนะนำหนังสือ

เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาถี

อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล^๑

ศรีศักร วัลลิโภดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์.
เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาถี. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์,
๒๕๕๕ (๑๑๒ หน้า)

ประเด็นเรื่องการพัฒนาพื้นที่ของภาครัฐในปัจจุบันที่คิดต่างกับชุมชน นับเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและเป็นที่ยกปราชัยกันอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการพัฒนาที่ขาด “การเรียนรู้” ที่มาหรือรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน ไม่เพียง

^๑ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

จะทำให้ลายวัฒนธรรมท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ยังจะก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงขึ้นในสังคมอันจะกลายเป็นอุปสรรคของการพัฒนาต่อไป วารสารไทยศึกษา ฉบับนี้จึงจะขอแนะนำหนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** ของมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ที่ตีพิมพ์เมื่อปลายปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ และเขียนโดยรองศาสตราจารย์ ดร.ศรีศักร วัลลิโภดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อสร้างความเข้าใจในรากเหง้าและความเป็นมาของบ้านเมืองขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดในเขตอีสานเหนือที่เรียกว่า “เมืองหนองหารหลวง” หรือ จังหวัดสกลนคร ในปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นถิ่น “พุทธธรรม” เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของพระอริยสงฆ์สายพระป่าที่ใช้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นพันธธรรม จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของความเป็น “มหานาสิแห่งภูพาน” หรือสำนักวัดป่าที่สำคัญของดินแดนแถบนี้

ในดินแดนบริเวณหนองหารนี้มีดอนหรือเกาะชัดเจนหลายแห่ง มีดอนที่ใหญ่ที่สุดและเต็มไปด้วยไม้หนาแน่นคือ “ดอนสวรรค์” ซึ่งพื้นที่ดอนสวรรค์นี้ในอดีตเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวของชาวเมืองสกลนครที่เป็นที่นิยมกันในอดีต ขณะที่ต่อมาได้มีการประกาศจากราชการให้พื้นที่เดียวกันนี้เป็นที่วัดร้าง ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๒ กระทั่งต้นเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๕๕ มีความพยายามจะออกโฉนดบนพื้นที่ดังกล่าว ภาคประชาชนในพื้นที่สกลนครจึงต้องออกมาคัดค้านการออกโฉนดที่ดินดอนสวรรค์ เพื่อรักษาสมบัติสาธารณะ (Common property) ที่มีความสมบูรณ์ทั้งในเชิงนิเวศและความหมายต่อชีวิตและสังคมของคนสกลนครทั้งปวง ส่งผลให้กลุ่มนักวิชาการในมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่แห่งนี้ในมิติโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม โดยให้ปรากฏการณ์ “รักษาบ้านเกิดเมืองนอน” ของชาวสกลนครในครั้งนี้ เป็นโอกาสในการเรียนรู้รากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพื้นถิ่นของคนสกลนครเองและผู้สนใจ โดยมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์และในการเป็นเมืองโบราณที่เป็นถิ่นฐานอันเก่าแก่ในการประดิษฐานพระพุทธรูปแบบอริยวาสิ เพื่อสืบทอดรากเหง้าและรักษาอัตลักษณ์ในความเป็นเมืองริมหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่และถิ่นมั่นในพุทธธรรม

ให้คงอยู่ต่อไป

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** แบ่งเนื้อหาเป็น ๘ ตอน ซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ส่วนคือ ส่วนแรกคือส่วนนำเรื่องให้ผู้อ่านเข้าใจในบริบทของสถานการณ์และภาพรวมของข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ตอนที่ ๑ “หนองหาร” แห่งสกลนคร บอกเล่าเรื่องราวเชิงกายภาพของพื้นที่หนองหาร ตลอดจนพัฒนาการของพื้นที่ในภาพรวมเพื่อให้เห็นถึงสายธารของการเปลี่ยนแปลงอันนำมาสู่การคิดต่างในเชิงบริหารจัดการพื้นที่ โดยผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงหลักฐานข้อมูลเชิงสังคมวัฒนธรรมที่บอกเล่าเรื่องราวการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในฐานะพื้นที่สาธารณะ

ต่อมาเป็นส่วนที่ ๒ คือส่วนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ได้แก่ ตอน “แคว้นโบราณหนองหารหลวงและเมืองสกลนคร” ตอน “เมืองสกลนครโบราณในรัฐ “ศรีโคตรบูร” และตำนานอุนั่งคธาตุ” และ ตอน “สำน้ำ ผู้คน และการตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำสงคราม” โดยเนื้อหาในส่วนที่ ๒ นี้ได้เชื่อมโยงข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพื้นที่หนองหารสกลนคร ตั้งแต่สมัยยุคสำริด คือเมื่อราว ๓,๕๐๐ - ๔,๐๐๐ ปีก่อนปัจจุบัน จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ข้อมูลดังกล่าวเน้นย้ำให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของมนุษย์บนผืนแผ่นดินแถบนี้มายาวนาน อันเป็นเครื่องตอกย้ำให้เห็นถึงความหมายและความสำคัญของพื้นที่ ไม่เพียงเท่านั้นนักโบราณคดียังได้พบโบราณวัตถุหลายอย่างที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในแถบนี้ รวมทั้งยังชี้ให้เห็นถึงการเฟื่องฟูของยุคเหล็กในแอ่งสกลนคร อันเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยกับวัฒนธรรมชาหวิ่งหั้นในตอนกลางประเทศเวียดนาม ขณะที่หลักฐานเชิงวรรณกรรมที่สำคัญในดินแดนแถบนี้คือ “ตำนานอูรังคธาตุ” หรือตำนานพระธาตุนม ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระบรมธาตุนวส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้าซึ่งพระมหากัสสปะนำมาประดิษฐานไว้ ณ ดอยกัปปนคีรี หรือ ภูกัพรร้า อีกนัยหนึ่งคือพระธาตุนม

ในตำนานอูรังคธาตุนี้ พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะ ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในท้องที่ต่างๆ เช่น ที่หนองคาย สกลนคร และนครพนม ทรงกำหนดภูกัพรร้าในเขตอำเภอธาตุนมเป็นสถานที่บรรจุพระอูรังคธาตุ และทำนายการเกิดของนครเวียงจันทน์ สิ่งที่โดดเด่นและน่าสนใจประการหนึ่งในตำนานอูรังคธาตุคือการกล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำสำคัญๆ ตาม

ลำน้ำโขงว่าเป็นการกระทำของพวกนาคซึ่งแต่เดิมมีที่อยู่อาศัยในหนองแสในเขตยูนนาน ทางตอนใต้ของประเทศจีน นาคเหล่านั้นได้ทะเลาะวิวาทกัน จนเป็นเหตุให้ต้องทิ้งถิ่นฐานเดิมล่องมาตามลำน้ำโขงทางใต้ ขุดควักพื้นดินทำให้เกิดแม่น้ำสายต่างๆ ขึ้น เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำฟิง แม่น้ำจิม แม่น้ำซี และแม่น้ำมูล เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้เขียนหนังสือนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องราวเกี่ยวกับนาคนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่น่านิยมนักมาก ในบรรดาบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่หนองแส ซึ่งเป็นตอนต้นน้ำในเขตยูนนาน ลงมาจนถึงเมืองเขมรตอนปากแม่น้ำโขงมีลัทธิเคารพบูชา นาค มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะเป็นบรรพบุรุษ ยิ่งไปกว่านั้น นาคยังเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองและความยุติธรรม ซึ่งผู้เขียนได้ตีความความหมายของนาคไว้อย่างน่าสนใจว่า นาคมี ๒ ลักษณะคือ นาคในลักษณะที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิม และ นาคในลักษณะที่เป็นลัทธิหนึ่งในทางศาสนา

นอกจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้เขียนยังกล่าวถึง “แม่น้ำสงคราม” ซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ของพื้นที่บริเวณนี้ ผู้เขียนได้แบ่งลุ่มน้ำข้างต้นเป็น ๒ พื้นที่ตามการก่อตัวเป็นชุมชน ได้แก่ **ลุ่มน้ำสงครามตอนบน** คือบริเวณที่ตั้งอยู่ที่เทือกเขาภูพานลงมา ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองสกลนคร จนถึงอำเภอหนองหานและอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อมาก่อกำเนิดเกิดเป็นชุมชนผ่านยุคสมัยต่างๆ กระทั่งเกิดเป็นกลุ่มเมืองในบริเวณนี้และมีชื่อตามตำนานว่า “แคว้นศรีโคตรบูร” มีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับหลวงพระบางอย่างต่อเนื่อง และ **ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง** ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านเหนือของอำเภอบ้านม่วง อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ลงไปจนถึงอำเภอศรีสงคราม อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร หรืออีกนัยหนึ่งคือบริเวณสองฝั่งลำน้ำสงครามจากบริเวณอำเภอโซ่พิสัย อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร ไปจนถึงอำเภอศรีสงครามและอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งการเกิดชุมชนในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างที่มีการสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการกวาดต้อนผู้คนทีประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งตามตระกูลภาษาได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ พวกไท-ลาว ได้แก่ ไชย ย้อ และพวกมอญ-ขะแมร์ ได้แก่พวกข่า ไช กะเลิง ข่ามมาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย เป็นเหตุให้เกิดบ้านเมือง

ร่วมสมัยกับทางลุ่มน้ำสงครามตอนบนขึ้นในจังหวัดนครพนมและสกลนครหลายแห่ง ซึ่งในหนังสือนี้ผู้เขียนได้เน้นย้ำให้เห็นว่า แม้ว่าจะมีความหลากหลายในทางเผ่าพันธุ์ แต่ก็ได้ผ่านบูรณาการทางวัฒนธรรมลาว คือมีการสร้างวัดทางพุทธศาสนา ซึ่งมีทั้งสิมและธาตุเป็นจุดศูนย์กลางในการทำพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน มีระบบการถือผี เลี้ยงผีที่คล้ายคลึงกัน เช่น การนับถือศาลปู่ตา ศาลมเหสักข์ เป็นต้น

เนื้อหาของหนังสือส่วนที่ ๓ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองสกลนครกับพระพุทธศาสนาฝ่ายอริยวาสี ได้แก่ ตอนที่ ๕ “ภูพานมหานาสิ” และตอนที่ ๖ “ภูผาคักดีสิทธิ และอริยวาสี” เนื้อหาในส่วนนี้ทำให้เห็นภาพของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “สำนักวัดป่า” หรือ “มหานาสิ” ที่มีมาอย่างยาวนานของดินแดนแถบนี้ได้อย่างชัดเจน ผู้เขียนโดยอาศัยหลักฐานเชิงโบราณคดีโดยได้ตั้งข้อสังเกตว่า ดินแดนแถบนี้เป็นที่ตั้งของสำนักวัดป่ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี ทั้งนี้พิจารณาจากการสืบเนื่องของการเป็นแหล่งปฏิบัติทางสุญญตา การเน้น คาถาเย ธัมมา ซึ่งหมายถึงการรับรู้ในเรื่อง อริยสัจสี่ และการสอนธรรมะด้วยมหานิบาตชาดก อันหมายถึงการพัฒนาจิตของพระโพธิสัตว์เจ้า ตั้งแต่อยู่ในระดับสัตว์เดรัจฉานจนถึงการเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่อง ที่สืบเนื่องมาจากแหล่งพุทธสถานทวารวดีในยุคก่อนเช่นที่ ภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ภูอ้อ ภูคว่ำ เมืองฟ้าแดดสงยางในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองกันทรวิชัย เมือง นครจำปาศรีนาดูน จังหวัดมหาสารคาม แหล่งเสมานินท์กุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ ส่วนการที่เห็นว่าเป็นแหล่งพุทธสถานในยุคทวารวดี ก็เพราะรูปแบบทางศิลปะที่พบ ตามลักษณะพระพุทธรูป เทวรูป และลวดลายที่พบในแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ล้วนได้รับอิทธิพลศิลปะขอมแต่สมัยปาปวนลงมาถึงสมัยบายัน ขณะที่การสืบเนื่อง เรื่อยมาจนถึงสมัยล้านช้าง ล้านนา นั้นเห็นได้จากการสร้าง “ตำนานอรัญคธาตุ” อธิบาย ความเป็นมาของพุทธสถานในครอบครองของพระเจ้าเสียบโลก และการสร้าง รอยพระพุทธรูปให้เป็นที่สักการะและประกอบพิธีกรรมตามฤดูกาลของผู้คน

การเป็นอารามในท่ามกลางป่าเขาที่ทำหน้าที่มาแต่ครั้งอดีต ส่งผลให้เกิด พระป่าขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากจะเห็นว่าพระป่าสายอีสาน ก็ยังคงอาศัยป่าเขาโดยเฉพาะท้องถื่นริมฝั่งโขงสร้าง “มหานาสิ” ในที่อื่นๆ ต่อมา อีกมากมาย พระอริยสงฆ์ทางอีสานหลายรูป เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และ ศิษย์รุ่นต่อมาอย่างพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร แม้ท่านเหล่านั้นจะเป็นศิษย์พระอริยสงฆ์

สายอีสานผู้ตั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกายในอีสานในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ก็มีฐานการปฏิบัติธรรม การออกธุดงค์อยู่รูกมุล (โคนต้นไม้) วิปัสสนากรรมฐานตามแบบพระป่าในท้องถิ่นอีสานมาก่อนที่จะบวชอีกครั้งเพื่อเข้าสู่ธรรมยุติกนิกายในภายหลัง ในประเด็นนี้ผู้เขียนจึงได้ตั้งข้อสงสัยที่น่าสนใจว่า

... พระป่าสายอีสานนั้นมิได้สืบทอดมาจากพระฝ่ายอรัญวาสีแบบ ลังกาวงศ์ที่เข้ามาในประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ อีกทั้งไม่ได้เป็นผู้สืบสายพระสายวิปัสสนาธุระในธรรมยุติกนิกายที่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ หากแต่สืบเนื่องมากแต่ ครั้งยังมีภูพานมหาวาสีเมื่อพุทธศตวรรษแบบเถรวาทเข้ามาสู่อีสาน แต่เริ่มแรกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ และเป็นการสืบทอด พระสายวิปัสสนาธุระแห่งอรัญวาสีที่เก่าแก่และต่อเนื่องยาวนาน ที่สุด โดยมีได้รับตกทอดมาจากแห่งใด^๖

เนื้อหาในส่วนสุดท้ายของหนังสือบอกเล่าวิถีชีวิตและความหมายเชิงวัฒนธรรม ของชาวสกลนครกับหนองหารผ่านภาพถ่ายที่เป็นเสมือนมรดกความทรงจำที่มีต่อพื้นที่ นี้ไว้ในตอนที่ ๗ “ภาพถ่ายแห่งความทรงจำจากหนองหาร : “เรือนางคำไหล” ขณะที่ ๑ ในงานออกพรรษา พ.ศ.๒๔๘๒ หนองหารสกลนคร คณะท้าวัด” และตอนที่ ๘ เมืองสกลนครจากภาพถ่ายของพระดุลยภาณสรประจักษ์ (บุญมาก ตั้งคณะสิงห์) ช่วงที่ปฏิบัติงานเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ณ เมืองสกลนครระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๔” ภาพถ่ายเหล่านี้ทำให้เห็นแง่มุมของวิถีชีวิตชาวสกลนครในด้าน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด ทั้งภาพถ่ายประเพณีการแข่งเรือ ภาพถ่าย ของข้าราชการเมือง ภาพถ่ายงานและกิจกรรมสำคัญของชุมชน

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหาวาสี** ได้ย้อนภาพอดีต ของเมืองหนองหารหลวง หรือจังหวัดสกลนครได้อย่างเด่นชัด ด้วยหลักฐานทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย ผนวกกับการวิเคราะห์ เชื่อมโยงกับบริบทพื้นที่จึงทำให้เป็นผลงานวิชาการที่น่าสนใจและเป็นคลังความรู้ที่

^๖ ศรีสักร วัลลิโกดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์. **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหา วาสี**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๕. หน้า ๗๙.

จะได้ใช้ประโยชน์ต่อไปในวงวิชาการ นับเป็นหนังสือที่น่าอ่านอีกเล่มหนึ่งที่เหมาะแก่
ผู้สนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในแง่อารยธรรมอีสาน นักวิชาการด้าน
พุทธศาสนศึกษา ตลอดจนนักคติชนวิทยาและนักมานุษยวิทยาศาสนา

บรรณานุกรม

ศรีศักร วัลลิโภดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์. **เมืองหนองหาร
หลวง และภูพานมหานาสิ**. กรุงเทพฯ: มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๕